

DE DAG DAT TONGEREN ZIJN
NOTRE-DAMEDRAMA BELEEFDE

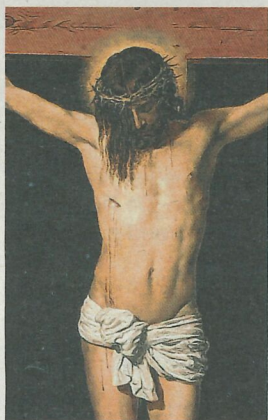
BASILIEK BRANDT

29 augustus 1677. Te midden van de Frans-Nederlandse oorlog steken de Franse troepen Tongeren in brand. De Onze-Lieve-Vrouwebasiliek krijgt het zwaar te verduren, maar houdt stand, net als de Notre-Dame in Parijs, 342 jaar later. En er zijn nog meer gelijkenissen: de wil om snel weer op te bouwen, de nood aan fondsen,... Al ging het met die fondsenwerving niet zo vlot als in Parijs: Tongeren kon niet rekenen op miljardairs die kwistig met geld strooiden. Twee kanunniken trokken zelfs smekend naar de paus. En terwijl de Franse president Macron de Notre-Dame over vijf jaar weer in haar volle glorie hoopt te zien, deden ze er in Tongeren amper twee jaar over. Maar de torenspits hebben ze in de Ambiorixstad nooit meer teruggezien.

HET
BELANG
VAN
LIMBURG

2

DE WAARHEID ACHTER HET NIEUWE TESTAMENT

Waarom Jezus
niet uit het graf
is herrezen en
Maria geen
maagd was

4

ITALIAANSE UNIVERSITEIT ONDERZOEKT CITÉTAAL

“Iedereen
kent *shtijl*,
dat is niet
meer beperkt
tot Genk”

6

DE LAATSTE BOEREN VAN BOERENDORP RUTTEN

“Eigenlijk is
het nauwelijks
nog leefbaar.
Eigenlijk
niet meer”

8

Reportage

Door Thomas Jansen

Basiliek van Tongeren

stond 342 jaar geleden in lichterlaaie

“De brand in de Notre-Dame van Parijs toont visueel wat er in 1677 in Tongeren gebeurd is”, zegt de 83-jarige oud-juriste Anne-Marie Scheepers. Zij reconstrueerde in haar boek minutieus de gevolgen van ‘de Grote Stadsbrand’ en de wederopbouw van de Onze-Lieve-Vrouwebasiliek in detail. Of hoe de Tongenaar er meer dan drie eeuwen geleden al in slaagde om een enorm dak in zo’n twee jaar te herstellen.

Geen miljoenen via giften, maar smeaken bij de paus

Net al zoveel anderen zat de Tongerse Anne-Marie Scheepers (83) maandagavond urenlang aan haar scherm gekluisterd. De beelden van de vuurzee in de Parijse kathedraal Notre-Dame lieten haar naar eigen zeggen - voor het eerst - visueel beleven wat er zich in de nacht van 28 op 29 augustus 1677 in Tongeren heeft afgespeeld. Na meer dan vijf jaar onderzoek in oude stadsarchieven en documenten publiceerde ze in 2009 het lijvige boek ‘Tussen Brand en Revolutie. De Collegiale Kerk en het Kapittel van Onze-Lieve-Vrouw te Tongeren. 1677-1797’. Door ‘Notre-Dame’ is het werk tien jaar na verschijning weer brandend actueel. “Ik zie veel gelijkenissen”, zegt Scheepers. “De wil om snel weer op te bouwen, de nood aan fondsen, ... Het lijkt wel of de geschiedenis zich deels herhaalt.”

Toch is de aanleiding van de brand totaal verschillend. Terwijl de Notre-Dame in de steigers stond tijdens renovatiewerken, had Tongeren het anno 1677 zwaar te verduren te midden van de Frans-Nederlandse oorlog (1672-1679). De Franse koning Lodewijk XIV - *Louis Quatorze* of de *Zonnekoning* voor de vrienden - viel in zijn drang naar natuurlijke grenzen de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden binnen, om zo ook de Zuiderlijke Nederlanden in te palmen. Op 11 juni 1673 trokken de Fransen, op weg naar Maastricht, door Tongeren. Later dat jaar werden stadspoorten ongeblazen en delen van de om-

heiningsmuur afgebroken. Nadat prins Willem III van Oranje in 1676 onverwacht met zijn leger in Tongeren verscheen, kreeg hij een seer treffelijk banquet aangeboden. Dat was voor Calvo, de Franse gouverneur in Maastricht, de aanleiding om een snelle afbraak van de verdedigingswallen te bevelen. Hij vreesde immers dat Tongeren een steunpunt voor de Hollanders zou kunnen worden.

Enorme incendium

Omdat de inwoners naar zijn zin niet snel genoeg gehoor gaven aan zijn bevel, besloot hij hen te straffen. En hoe. In de nacht van 28 op 29 augustus 1677 liet hij zijn troepen 466 van de 844 huizen afbranden. Maar toch werd er vooral getreurd om de Onze-Lieve-Vrouwebasiliek, waarvan de bouw startte in 1240. *Anno 1677 den 29 augusti sijn binnen Tongeren deur die brandstichtinge vergaen dese naervolgende plaetsen: In den eersten die magnifique collegiale Kercke van Onse Lieve Vrouwe*, schreef landmeter Festiens in zijn inventaris. De basiliek werd overigens bewust aangestoken, met stro of riet en 17de-eeuwse brandversnellers, zoals maïsolie of koolzaadolie. Hoewel er in de weken daarop nog vier strafexpedities volgden, gaat die augustusnacht de geschiedenis in als *de enorme incendium, de grote brand of de quadentijt*.

De schade aan de basiliek was enorm, maar net zoals de Notre-Dame nu hield het bouwwerk stand. Van het dak, het houtwerk en de inboedel bleef nauwelijks iets over. Het stenen geraamte was getekend, maar bleef overeind. In een kroniek van Maastricht wordt dat als volgt verwoord:

1677, 28 aug. snachts omtrent de 3 uren naer dat de fransen de oude en vermaerde stadt Tongeren hadden geplundert, hebben (zij) de stadt in brandt gesteken (...) als oock den schoonen verheven toren denwelken men 10 uren verre conde sien en de ureclock anderhalf ure verre conde hooren, wiens pareil int landt niet en was, het dack van ons l.vrouwe kercke met de choir afgebrant.

Blussen

Het blussen van de Notre-Dame nam maandagnacht acht uur in beslag. Hoe dat bijna 342 jaar geleden in zijn werk ging, is niet duidelijk. “Ik heb het me vaak afgevraagd, maar ik heb er geen idee van”, zegt Scheepers. Wel zeker is dat het kapittel, het college van geestelijken dat aan de kerk verbonden was, niet bij de pakken is blijven zitten. Op 2 september, vier dagen na de brand, was er al een vergadering. Architect Nicolas Closon moest de brandschade opmeten. Uit zijn verslag van 7 september 1677 blijkt hoe groot de schade was: drie steunbogen waren zwaar beschadigd, het dak en de dakgoten volledig verwoest en het lange uiteinde van het schip had over de hele breedte erg geleden door de brand. Volgens Closon was het noodzakelijk zo vlug mogelijk het dak te overdekken om de rest te vrijwaren. Hij tekende ook meteen de plannen voor het timmerwerk uit en berekende de nodige hoeveelheden hout.

Herstelling

De aanwezigheid van de Fransen verstoortte echter een snelle uitvoering. Ze beloofden zelf de toren te zullen herstellen, maar uiteindelijk kwam er een bewakings- en uit-

kijkpost aan de voet van de toren. Daarop ving het kapittel zelf stiekem met de voorbereidende werken aan. De chronologie van die werkzaamheden is zeer precies bewaard via een verslag van een anonieme pastoor.

Op 2 juli 1678 werd het eerste hout aangevoerd, maar het was wachten tot het vertrek van de Franse wachtposten op 27 oktober van dat jaar tot er echt kon worden doorgewerkt. Het koor van de kerk kreeg de prioriteit, en was afgewerkt op kerstdag 1678. In augustus 1680 zat het werk van de timmermannen erop, wat gevierd werd met een meiboom op het dak en *dry tonnen bier, die sy dry daghen langh verteyren*. Na 400.000 leien konden ook de *schaeljedekkers* het in september 1680 voor bekeken houden. Twee jaar na de start van de werken stond de kerk dus weer onder dak. Daarna werden nog de kruisgang en de schatkamer hersteld. Op 5 april 1682 konden alle heilige relieken, de ornamenten en de talrijke registers en charters terug naar hun thuishaven. Die waren tijdelijk ondergebracht bij de Kapucijnenpaters en Clarissennonnen van Luik. De kostprijs voor de goede zorgen? Twee mud graan, oftewel zo’n twaalf zakken.

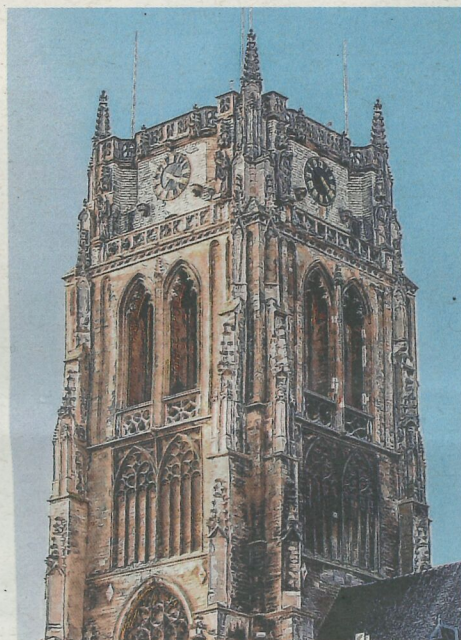
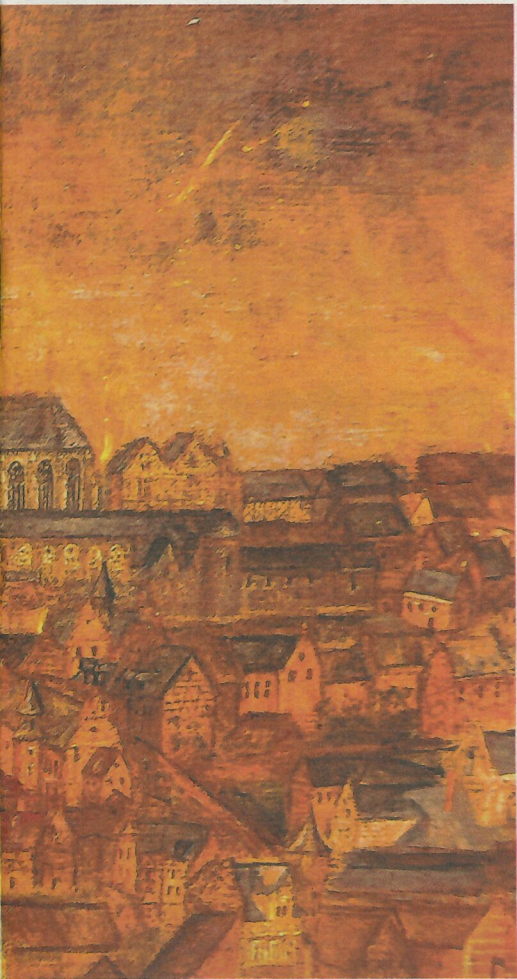
Jaarringen

De dakkappen die in die periode vervaardigd werden, zijn in de daaropvolgende 340 jaar niet meer vervangen. Dat blijkt onomstotelijk uit een uniek onderzoek van dendrochronoloog Kristof Haneca van het Agentschap Onroerend Erfgoed. “Ik ben samen met een Nederlandse collega ter plaatse gegaan”, zegt Haneca. “Daar heb-

“Hoewel er in de 13de eeuw al massaal hout geïmporteerd werd, gingen de Tongenaren eiken vellen in Hardelingen en Piringen”

Kristof Haneca

Dendrochronoloog van het Agentschap Onroerend Erfgoed

De sporen van de brand van 1677 zijn anno 2019 nog altijd niet volledig uitgewist. De Belfortoren moet het doen zonder torenspits..

Anne-Marie Scheepers. FOTO TOM PALMAERS

ben we kleine cilinders uit het dak gehaald met een holle boor. Nadat we ze opgeschuurd hadden, bekeken we de staaltjes onder de microscoop.”

Vervolgens kon Haneca aan de hand van de jaarringen zeer precies dateren wanneer het hout uit het dak van de basiliek gekapt werd. “Elk jaar komt er zo’n jaarring bij. Naargelang de omstandigheden goed of slecht waren, krijg je brede of smalle ringen. Dat geeft een unieke code, te vergelijken met een streepjescode op producten uit de supermarkt. Die code kunnen we vervolgens vergelijken met kalenders van boomgroei, die zeer ver teruggaan.”

Bomen geveld

De resultaten van de houtanalyses zijn zeer gedetailleerd en bevestigen de historische bronnen. Voor het dak werd uitsluitend eik gebruikt. De stalen tonen aan dat het hout gekapt werd in vijf fases. De eerste bomen werden geveld tussen augustus 1677 en april 1678, terwijl de voorbereidingen voor de werken pas goedgekeurd werden in mei 1678. Mogelijk werd er al gekapt als voorbereiding of werd het eerste hout aangekocht uit een bestaande stock.

“Aan de hand van het hout zie ik de werken opschuiven doorheen de seizoenen”, zegt Haneca. “Dat eikenhout was overigens afkomstig uit de buurt, vooral uit Piringen en Hardelingen. Nochtans werd er zelfs in de 13de eeuw al massaal hout geïmporteerd, omdat er een tekort was in de steden. In Brugge en Gent was dat bijvoorbeeld het geval, maar in Tongeren klaarblijkelijk niet. In een straal van zo’n zes kilometer rond de basiliek ging men al het hout opha-

len met paard en kar.”

De analyse laat ook zien dat de werkmannen in de 17de eeuw niet met grote voorraden werkten. Vrij snel na het kappen ging het hout het dak op. “Vers gekapt hout is makkelijker te bewerken”, zegt Haneca. “Eik is sowieso al vrij zwaar, en als dat uitdroogt, wordt het nog moeilijker. Er is veel meer energie nodig als het droog geworden is.”

Twee jaar

De 17de-eeuwse Tongenaren slaagden er dus, met paard en kar, in om het grote dak van de Onze-Lieve-Vrouwebasiliek op goed twee jaar te herstellen. Op de gewelven was het weliswaar nog wachten tot 1685. De Franse president Emmanuel Macron krijgt nu forse tegenwind omdat hij de Notre-Dame op “vijf jaar tijd” mooier dan ooit wil heropbouwen. Kunnen de Fransen nog iets leren van de Limburgse bouwrijver in de 17de eeuw? “Er is nu toch veel meer schade dan enkel het dak”, nuanceert Haneca. “Vooral de zwartgeblakerde muren zal veel tijd in beslag nemen. Zo’n dakstructuur opbouwen kan nu veel sneller gaan. Maar de vraag zal ook zijn of alles in hetzelfde materiaal moet opgebouwd worden. Het gebruikte volume hout voor de Notre-Dame was gigantisch (1.300 eikenbomen, *nvd*), maar eikenhout heeft wel 800 jaar lang zijn functie met verve vervuld. Nieuwe materialen, zoals beton, moeten dat nog bewijzen.”

Wie gaat dat betalen?

Vrijwel meteen na de brand in de Notre-Dame trokken enkele rijke Franse zaken-

“De brand in de Notre-Dame laat zien wat er in 1677 in Tongeren gebeurd is”

Anne-Marie Scheepers (83)
Auteur en oud-juriste

mannen hun portefeuille wijd open voor een gulle gift voor de heropbouw. In 1677 ging dat toch iets minder vlot. Geen honderden miljoenen van François-Henri Pinault en Bernard Arnault, de spontane hulp bleef beperkt tot enkele bomen, geleverd door de landcommandeur van Alden Biesen en de abdis van Herkenrode. Bij Barthélemy de Masset, die later burgemeester van Luik werd, kregen ze een lening van 4.000 Brabantse Florijnen, met een intrest van 5 procent. Een tijdelijke oplossing. Twee jonge kanunniken trokken naar Parijs om de koning van Frankrijk te overtuigen. Ze weekten een bedrag van ‘20.000 ponden Frans geld’ los bij Lodewijk XIV. Het was niet voldoende, want er moesten later nog duizenden gouden dukaten toegelegd worden. De deken ging wel nog eens terug naar Parijs om de koning te bedanken en - de echte bedoeling - nog wat meer los te weken, maar die poging bleek tevergeefs.

Twee andere kanunniken zakten naar Rome af om de paus om een gunst te vragen. In een brief legden ze uit dat de gewelven, de toren met de klokken, het orgel en de glasramen dringend aan herstelling toe waren. De paus ging uiteindelijk in op hun voorstel om het loon van de Tongerse gees-

telijken dat vrijkwam door hun overlijden, aan te wenden voor de heropbouw. Bovendien werden alle straffen die het kapittel van Tongeren op welke reden dan ook hadden opgelopen, kwijtgescholden. De Tongerse kanunniken hadden dan wel op meer gehoopt, maar de maatregelen bleken wel efficiënt. In eerste instantie zouden ze 25 jaar van tel blijven, maar in 1704, 1720, 1761 en 1786 werden ze telkens verlengd.

Torenspits

In 1687 is het kerkgebouw volledig hersteld, maar de Belfortoren en de klokken nog niet. Die waren eigendom van de stad, maar de stadskas was leeg en de schulden hoog. Op 28 april 1691 werd de kerk eigenaar van de toren, wat uniek was in de Nederlanden. Het kapittel gooide het geld echter niet door ramen en deuren naar buiten, en zorgde in 1703 voor een bescheiden torenspits. Die bleef staan tot 1877. Sindsdien heeft de Onze-Lieve-Vrouwebasiliek geen torenspits meer. En zo zijn de sporen van de brand van 1677 anno 2019 nog altijd niet volledig uitgewist. Maar laat dat de Parijzenaren vandaag niet verontrusten.